Tijdschrift voor psychiatrie 25, 1983/7

Pierre Janet, een overzicht van zijn werk

door R. Horst

'L'essence de l'esprit est dans l'avenir'.
Pierre Janet.

Inleiding

Tot voor kort zag het er nog naar uit alsof het omvangrijke oeuvre van de Franse psychiater, Pierre Janet, eens de nestor van de Franse psychiatrie, aan vergetelheid zou zijn prijsgegeven. In ons land is het vooral Rümke (1937) geweest, die nog wel naar Janet verwees. Dan verdwijnt de naam uit Nederlandstalige publikaties en naar het schijnt, uit de Nederlandse psychiatrie, waar de belangstelling voor zijn werk toch al niet groot is geweest. In andere landen verging het Janet niet veel beter, maar in Frankrijk is er momenteel iets gaande wat op een Janetiaans réveil zou kunnen wijzen. Ik noem bij voorbeeld de oprichting van de 'Société Pierre Janet' (60 Bd. St. Marcel 75005 Paris), thans onder voorzitterschap van Henri Faure. Men stond om te beginnen voor de taak een volledige bibliografie van Janet samen te stellen; geen geringe opgaaf, gezien het enorme aantal boeken, tijdschriftartikelen, collegeverslagen en lezingen, verschenen gedurende ruim zestig jaar, tot aan zijn dood in 1947. Op enkele uitzonderingen na is nu alles wel geregistreerd. Van zijn boeken waren al jaren geen herdrukken verschenen en in de boekhandel zijn ze al lang niet meer verkrijgbaar. Onder auspiciën van genoemde vereniging wordt nu aan heruitgaven van Janets boeken gewerkt (bij uitgeverij Payot in Parijs). Er zullen ook vertalingen moeten komen, maar zover is het nog niet. In ieder geval is er in Frankrijk een levendige belangstelling merkbaar en ook daarbuiten bestaat de indruk dat het laatste woord over Janets gedragsleer nog niet is gezegd. In discussies over de theoretische grondslagen van gedragswetenschap mag Janet niet langer ontbreken. Dit geldt wel in het bijzonder voor de pathopsychologie. Zijn werk mag dan misschien vele raakvlakken hebben met andere disciplines (o.a. psycholinguïstiek, ethologie, ontwikkelingspsychologie), toch was hij vóór alles pathopsycholoog. We mogen dit woord nu wel gebruiken als synoniem met psychiater. 'Maar', zo schrijft Eugène Minkowski (1966), 'grote pathopsycho-

Schrijver is zenuwarts; adres: Traaiweg 8 3956 NP Leersum

logen beperken zich niet. Hun visie reikt verder dan de pathologie en is niet aan de gangbare denkkaders gebonden' (p. 170). Janets 'analyse psychologique' is als methode en als theorie dan ook origineel en verreikend. Vergelijking met andere doctrines brengt ons niet veel naderbij. Eerst zal een herwaardering nodig zijn, zonder vooringenomenheid, zodat het werk voor zichzelf kan spreken. Tot dusver kwam het nog onvoldoende aan bod. De opzet van het hier volgende overzicht kan dan ook worden gezien als een poging opnieuw de aandacht op zijn werk te vestigen.
Ten einde een globale indruk te geven, kunnen de diverse interessesferen uit zijn langdurig productief bestaan in drie fasen worden verdeeld: een filosophische fase, een pathopsychologische fase en tenslotte de synthese in een psychofilosofische fase.

Eerste fase: filosofie

Janet werd opgeleid voor filosofisch docent en heeft ongeveer tien jaar les gegeven aan middelbare scholen. Uit deze eerste filosofische periode dateert een aantal minder belangrijke publikaties. Ik wil alleen het filosofisch handboek voor middelbare scholieren noemen (Janet 1894), omdat het laat zien hoezeer het onderwijs hem ter harte ging. Tijdens deze eerste periode groeit geleidelijk zijn belangstelling voor de pathopsychologie. Hoewel nog geen arts, kreeg hij op aanbeveling van zijn leermeester, de psycholoog Théodule Ribot, gelegenheid patiënten te onderzoeken in een psychiatrisch ziekenhuis te Le Havre. Charcot had de hypnose geïntroduceerd met een opzienbarende voordracht in de Académie des Sciences en daarmee was deze techniek uit de sfeer van charlatannerie gehaald en onder bereik van artsen gebracht. Janet wierp zich met geestdrift op dit onderzoek, las alles wat over hypnose te vinden was, ontdekte dat vroegere magnetiseurs al veel kennis hadden vergaard en ging op hun onderzoek door, hetgeen heeft geleid tot een aantal artikelen uit de jaren 1886-1889, over wat hij noemde 'onbewuste traumatische herinneringen'. Ook kon hij mededeling doen van ervaringen met cathartische behandeling. Hiermee vestigde Janet de aandacht op zich van de medische wereld. Op een congres in 1889, het jaar van de befaamde wereldtentoonstelling in Parijs, waren geleerden uit diverse landen in zijn onderzoek geïnteresseerd. Er werd zelfs een delegatie gevormd om de vermaard geworden Léonie, die zich op afstand liet hypnotiseren, in Le Havre met eigen ogen te kunnen aanschouwen. Op dit congres kruisten toen voor het eerst de wegen van Janet en Freud. Hoewel hier zo min mogelijk op historische bijzonderheden zal worden ingegaan, kan ik niet nalaten een citaat in te voegen uit het bekende boek van Henri F. Ellenberger (1970), 'The Discovery of the Unconscious', (p. 340): 'Among many other events, the International Congress for Experimental and Therapeutic Hypnotism took place. Janet was one of the committee members together with Liébeault, Bernheim, Déjerine and Forel, and had ample opportunity to become acquinted with celebrities of the psychological and

psychiatric world. Among the 300 participants of the congress were Dessoir, Mijers, William James, Lombroso and a Viennese neurologist named Sigmund Freud'. Voor een nadere oriëntatie over deze beginperiode van de pathopsychologie kan ik, behalve het boek van Ellenberger, vooral ook een publikatie noemen van Claude M. Prévost, een schrijver die zich intensief met het werk van Janet heeft beziggehouden, maar ook de ontwikkelingen van de psychoanalytische richting van nabij heeft gevolgd. Zijn filosofisch-psychologische eruditie maakt hem tot de aangewezen persoon om als commentator op te treden. Met het boek 'La Psycho-philosophie de Pierre Janet' is Prévost (1973a) er in geslaagd Janet wat dichterbij te halen. Ook wil ik hier noemen een boeiend geschreven en goed gedocumenteerd overzicht van de historische controverse tussen Janet en Freud, de twee hoofdpersonen, die in dezelfde tijd hebben geleefd en dezelfde verschijnselen hebben onderzocht, hoewel vanuit totaal verschillende invalshoeken. (Prévost 1973b). Het onderwerp heeft overigens nog vele andere pennen in beweging gezet.

Tweede fase: pathopsychologie

Nog in hetzelfde jaar, 1889, publiceerde Janet 'L'Automatisme Psychologique'. In dit boek wordt een samenvatting gegeven van het onderzoek over hypnose, maar bovendien en misschien nog belangrijker, bevat het de uitgangspunten voor het gedragsonderzoek, dat Janet nu duidelijk in het verschiet ziet liggen. De publikatie betekent een keerpunt in zijn loopbaan, die voortaan geheel aan de psychiatrie zal zijn gewijd. Hoewel het boek als proefschrift is verschenen voor de filosofische faculteit, verdient het eerder een plaats in de rij van psychiatrische klassieken. De problematiek is nog springlevend en zijn benadering lijkt eerder in deze tijd dan in een voorafgaande te passen. Het beleefde een aantal herdrukken, maar kreeg buiten de Franse grenzen nauwelijks enige aandacht. De nu volgende fase in Janets werk wordt gekenmerkt door een kolossale hoeveelheid detailonderzoek op klinisch psychiatrisch gebied en door een aantal omvangrijke studies over hysterie, psychasthenie en over psychotherapie. Tegenover de eerste filosofische fase kan nu dan ook beter van een psychiatrische fase worden gesproken. Deze wordt ingeluid in 1893, opnieuw met een proefschrift, maar nu voor de medische faculteit, onder de titel 'De Geestelijke Gesteldheid van Hysterici'. Het vormde de afsluiting van een inderhaast, tussen veel andere bedrijven door volbrachte medische studie en maakte de weg vrij voor een psychiatrische carrière. Er volgde een aanstelling in de Salpêtrière, het Parijse ziekenhuis waar Charcot troonde en waar Janet een kleine psychiatrische afdeling onder zijn hoede kreeg. Naar de mode van de tijd was er een laboratorium aan verbonden voor 'experimentele en vergelijkende psychologie'. Janet moest het onderwijs aan scholen nu wel opgeven, maar vond andere mogelijkheden om zich als docent verdienstelijk te maken. Zo gaf hij bij voorbeeld een cursus

aan artsen. Van de psychologie, zoals hij die aantrof, had hij geen hoge dunk*, maar om artsen toch enig inzicht bij te brengen over het afwijkende gedrag van psychiatrische patiënten, wilde hij een pathopsychologie ontwikkelen naar het voorbeeld van de natuurwetenschappen, gebaseerd op nauwkeurige observatiegegevens. Een intensief contact met patiënten was dan ook zijn voornaamste inspiratiebron. Hun gedrag en uitlatingen werden nauwkeurig opgetekend en ook het verloop had zijn bijzondere aandacht. Rechutes, remissies, symptoomverschuivingen, stemmingsveranderingen, kortom alle veranderingen in het habituele gedrag, probeerde hij in verband te brengen met hun levensomstandigheden, waaronder vooral de sociale factoren (door hem concreet gedefinieerd als een interactie met de socius) aandacht kregen. We kunnen de patiënten nog onder codenaam tegenkomen in zijn geschriften. De casuïstiek dwingt bewondering af door aandacht voor het detail, terwijl toch de grote lijnen, verband houdend met een duidelijke vraagstelling, niet verloren gaan. De dossiers, zorgvuldig geregistreerd en opgeborgen in een hiervoor bestemd vertrek van zijn huis (we vermelden dit feit, omdat registratie van gedrag vroeger nauwelijks meetelde, een euvel dat de laatste tijd weer veelvuldig voorkomt, waardoor dan de gegevens van het onderzoek in het vage verdwijnen) moeten naar schatting van Schwartz (1951), tot over de vijfduizend zijn opgelopen. Dit geeft een indruk van de omvang van zijn praktijk aan huis en in diverse ziekenhuizen, waar patiënten uit alle rangen en standen zijn hulp inriepen. Overeenkomstig een bepaling in zijn testament zijn de dossiers na zijn dood vernietigd.

Collège de France

Een belangrijke plaats in het leven van Janet werd ingenomen door het 'Collège de France'. Het is een instelling te Parijs voor voortgezet wetenschappelijk onderwijs, meer bestemd voor specialisten onder wie vaak buitenlanders, dan voor studenten. Eerst als vervanger, later als opvolger van Ribot, heeft hij bijna veertig jaar hier college gegeven, van 1895 tot 1934. 'Janet au Collège de France' is de titel van een korte beschouwing aan dit onderwerp door Lagache in een herdenkingsnummer van het tijdschrift L'Evolution Psychiatrique (1950). De schrijver herinnert aan het feit, dat Janet ieder jaar met een nieuw onderwerp wist aan te komen. Niet gebonden aan enig voorschrift was hij dus vrij zijn eigen programma uit te stippelen en ideeën uit te dragen. Wel kwam hij vaak op zijn uitgangspunten terug, maar dit was didactisch gezien niet te vermijden. Nieuwe toehoorders moesten worden ingewerkt, alvo-

* Hieraan herinnert een passage uit het eerste deel van Les Médications Psychologiques p. 188: 'De waardeloosheid (la nullité) van onze psychologische wetenschap heeft mij nooit meer getroffen dan toen ik les moest geven aan artsen. Holle discussies over de herkomst van ideeën, theorieën over het logische mechanisme van het denken, dat alles had niets te maken met het werkelijke leven en met de praktijk van een arts'.

rens een nieuw onderwerp aan te snijden. Dankzij de trouwe medewerking van enkele dactylografen is een aantal colleges bewaard gebleven. Janet was vooral een spreker en had genoeg aan een kattebelletje met een paar namen voor het geval zijn geheugen hem in de steek zou laten. Niettemin werden de colleges zorgvuldig geplanned en vormt ieder cursus een afgerond geheel, klaar om in boekvorm te verschijnen. Hij gunde zich niet veel tijd voor zijn publikaties en zo worden enkele hoofdwerken uit de jaren 1926-1929 voorafgegaan door de volgende merkwaardige mededeling: 'Monsieur P. Janet, qui a bien voulu en autoriser la publication, n'a pas eu le temps nécessaire pour en autoriser la révision'. 'Hij kan niet verantwoordelijk worden gesteld voor de onjuistheden, die zijn binnen geslopen'.
Gelukkig is daarvan niet veel te merken en kunnen we nog steeds van zijn gedachtenwereld kennismaken, zoals die 'heet van de naald' werd gebracht in het Collège de France. Lagache noemt hem de enige Franse psycholoog met een eigen doctrine.

Hysterie en psychasthenie

Zou Janet zich voor zijn verdere leven tot de pathopsychologie hebben beperkt, dan zou de interpretatie van zijn werk niet al te veel problemen hebben opgeleverd. Zoals gezegd, volgt hij het voorbeeld van natuurwetenschappen: geduldig verzamelen en ordenen van gegevens. Systematiek en taxonomie moeten orde scheppen in de chaos van verschijnselen. Wetenschap wil in dit verband zeggen, herkenbaar en reproduceerbaar maken. Verklaringen komen pas op de zoveelste plaats en met conclusies dient men grote terughoudendheid te betrachten. Een classificatie of in dit verband een diagnostiek, is nooit absoluut. De afwijkingen vormen een continue serie, waarin coupures worden aangebracht. Overwegingen van praktische aard moeten daarbij de doorslag geven (Janet, 1923). Kenmerkend voor hysterische verschijnselen is volgens Janet een vernauwing van het bewustzijnsveld. *Bewustzijn* is bij Janet een relatief begrip. Op hoger psychologisch niveau worden lagere vormen van activiteit in de synthese meegenomen, maar dit leidt niet tot een volstrekte eenheid van het subject, zoals veelal aangenomen door metafysici. De synthese is betrekkelijk en schiet niet zelden tekort. Brokstukken kunnen zich van het bewustzijn afsplitsen en op lager mentaal niveau actief blijven, zelfs aangroeien door nieuwe associaties en storend interveniëren in het habituele gedrag. Janet (1898) spreekt in dit verband van 'idée fixe' en niet van complex, maar het verschil is bijkomstig. De onderbewuste of onbewuste activiteit kan bereikbaar worden gemaakt met behulp van hypnose. De meeste hysterici zijn verhoogd suggestibel en goed te hypnotiseren. Daar staan dan weer andere patiënten tegenover, die niet of moeilijk in hypnose zijn te brengen. Het bewustzijn valt bij hen niet in brokstukken uiteen, maar verandert en bloc. Dit acht Janet kenmerkend voor de grote groep van psychasthene karakters en lijders aan psychasthene syndromen, zoals fobieën en dwangverschijnselen.

De psychasthene gedragsafwijkingen kunnen op een schaal worden geplaatst van licht tot zeer ernstig. Bij het laatste denkt Janet aan schizofrene syndromen. Hij heeft zich nooit achter de opvatting willen plaatsen als zou het hierbij om een specifieke ziekte gaan met een onafwendbaar verloop. Lichte psychasthene symptomen zijn niemand vreemd. Ze kunnen optreden bij voorbeeld als uiting van vermoeidheid. Uiterlijk te zien verandert er aan het gedrag niet zo veel, maar de persoon zelf ervaart veranderingen in de zin van 'alles wordt leeg, onwerkelijk, vreemd, zinloos, onecht' etc. Dergelijke belevingen vindt men tegenwoordig terug in de begrippen depersonalisatie en depressie. Bij Janet houden ze hun bloemrijke verscheidenheid, zoals opgetekend uit de mond van zijn patiënten. Hij vatte deze bewustzijnsveranderingen op als teken van uitvallen of wegvallen van de hoogste functies die nodig zijn om het gedrag, en dit impliceert altijd 'buitenwereld', het karakter te geven van realiteit, vertrouwdheid, authenticiteit, kortom alles wat aan de gewaarwordingen kleur, geur, frisheid, echtheid, uitdaging, verlokking of een zin kan geven. Het zijn deze fijnere nuances die het eerste uitvallen, hoewel de reacties van de persoon nog gewoon door blijven gaan. Ook de tijdsbeleving hoort hiertoe. Het zijn dan ook vooral psychasthenen die met de tijd overhoop liggen. Zij krijgen verschijnselen in de trant van 'déjà- vu' of 'déjà éprouvé'. Naast deze en dergelijke veranderingen in de subjectieve belevingssfeer, leidt Janets analyse naar veranderingen in het uiterlijk waarneembare gedrag. In 'Les Médications Psychologiques' (1919) is een rijke verzameling te vinden van vreemde karakters, mensen, die we ook nu nog kunnen tegenkomen, met een opvallend perfectionisme, twijfelzucht, afkeer van het daadwerkelijke leven, afkeer van iedere verandering of vernieuwing en met een onweerstaanbare neiging zich aan sociale normen te onttrekken. Voor hun naasten zijn ze niet zelden tyranniek, onverdraagzaam veeleisend. Een schijnbare affectie moet de leegte verbergen, waarmee ze anderen opzadelen. In schrille tegenstelling, maar toch eigenlijk wel begrijpelijk, is de neiging zich bij tijd en wijle aan uitspattingen over te geven. Ze hebben nu en dan een 'kick' nodig om de leegte te doorbreken en te voorkomen dat hun geestelijke spankracht (tension psychologique) nog verder afzakt. In ditzelfde patroon passen impulsieve handelingen en manieën. Janet verstaat onder *manie* iets anders dan wij tegenwoordig. Een manie is voor hem een verzamelbegrip voor alle vormen van hyperactiviteit, niet alleen gegeneraliseerde hyperactiviteit maar vooral ook gelokaliseerde, beperkt tot een zich voortdurend herhalende handeling of tot één psychisme, zoals denken of voorstellen. Dit zijn wat men dwangverschijnselen pleegt te noemen, waarvan Janet er honderden heeft beschreven. (Les Obsessions et la Psychasthénie, 1903a) Angst, hoe primitief ook, is altijd nog een reactie op iets uit de omgeving. Een fobie daarentegen is dat niet. De fobie blokkeert de handeling die in een bepaalde situatie aangewezen zou zijn. Op eenzelfde manier kunnen dwangverschijnselen worden begrepen als een soort overspronggedrag. Volslagen zinloze activiteit, zon-

der enig verband met de gegeven situatie, treedt in de plaats van het naar buiten gerichte gedrag. Dit wijst volgens Janet op het vrijkomen van psychologische kracht en wel op een lager psychologisch niveau, of met andere woorden, op een daling van de psychologische spankracht. Psychasthenen zijn vaak 's morgens niet te genieten. Een goede nachtrust doet wel de kracht toenemen, maar de spankracht die nodig is om hieraan richting te geven, schiet dan te kort. Neemt de kracht in sterke mate af als gevolg van uitputting, waardoor dan ook, dan ziet men niet zelden de psychasthene symptomen verdwijnen. De slechte conditie gaat met een verbetering van de psychische conditie gepaard of andersom. Het is het bekende 'balancement psychosomatique'.

Psychologische kracht en zwakte

Hiermee zijn we aangeland bij de psychologische krachtenhuishouding of bij wat de budgettering van het gedrag zou kunnen heten. Het onderwerp heeft Janet van meet af aan geboeid. Een samenvatting van zijn gedachten hieromtrent is pas in 1903 verschenen als jaarcursus aan het Collège de France, gepubliceerd onder de titel 'La Force et la Faiblesse Psychologiques' (1903b). We kunnen er niet lang bij stilstaan en willen ook niet de indruk wekken als zou Janet voor alles een antwoord klaar hebben. Hij roept meer vragen op dan hij kan beantwoorden. In ieder geval is hij de problemen niet uit de weg gegaan met schijnoplossingen. 'Ook al heb ik geen flauw idee', zegt hij, 'over de oorzaken van gedrag, daarom is dit geen reden om af te zien van een poging tot kwantificering'. Hij doet dit met behulp van de begrippen kracht en spanning, naar analogie van andere krachten, bij voorbeeld electriciteit of waterkracht. Deze begrippen wijzen in de psychologie niet naar fysische factoren en moeten hier uitsluitend in termen van gedrag worden ingevuld. Janet sluit de mogelijkheid niet uit dat de biologie en de neurofysiologie nog eens in de geheimen van psychologische kracht zullen doordringen. Misschien zijn psychofarmaca een stap in die richting, maar hij heeft hun komst niet meer mogen beleven. Zijn dynamische psychologie zou van belang kunnen blijken bij de beoordeling van de effecten van deze middelen.

In het Janetiaanse gedragsmodel is ook plaats voor systeemtheoretisch denken. Hij kan zelfs als een voorloper worden beschouwd door psychische activiteit in termen van regelmechanismen te vertalen. In het zoeven genoemde werk over psychologische kracht en zwakte wordt gedrag beschreven als een open systeem, in homoiostatisch evenwicht met de omgeving. Op een bepaald niveau kan het individu zich min of meer handhaven, maar bij verlaging van de spankracht valt het terug op een *lager activiteitsniveau*. Dit kan op twee manieren worden opgevat. In de eerste plaats als een verlaging op de schaal van synthese. Het gedrag wordt armer, ziekelijker, stereotieper, automatischer en blijft als het ware op één punt staan. De tijd die, zoals Janet later nog zal beschrijven, een uitvloeisel is van voortdurende vernieuwing, verdwijnt uit het gedrag. Daarmee verzeilen we dus in de pathopsychologie waarvan in het

voorafgaande sprake was. In de tweede plaats, en dit is misschien wel het meest spectaculaire in Janets werk, kan een lager activiteitsniveau betekenen, een verlaging op de schaal van gedragsevolutie. We zien dan een regressie optreden naar een primitiever niveau van ontwikkeling. De evolutieleer van het gedrag bestond nog niet in zijn tijd. Darwins opzienbarende boek over de oorsprong van de soorten dateert uit 1859, het geboortejaar van Janet. Zoals bekend ontmoette de evolutieleer veel weerstand en daarbij ging het alleen nog maar om de morfologische aspecten van levende wezens. Voor wat de menselijke geest aangaat, kon nog altijd een ontsnappingsclausule worden gemaakt, maar Janet maakte ook wat dit aangaat ernst met de evolutieleer. 'Der Geist fiel nicht vom Himmel', is de titel van een voortreffelijk overzicht, waarin Hoimar von Ditfurth de hedendaagse opvattingen heeft samengebracht over wat hij noemt 'Die Evolution unseres Bewusztseins' (1976). Helaas moeten we constateren dat het baanbrekende werk van Janet ook hier weer ontbreekt, iets wat we de schrijver niet mogen kwalijk nemen, aangezien Janet geen school heeft gemaakt en buiten de Franse grenzen vrijwel onbekend is gebleven. In eigen land ontmoette zijn boek 'De l'Angoisse à l'Extase' (1926) bij kerkelijke autoriteiten veel weerstand. Als subtitel staat vermeld dat het handelt over geloofsovertuigingen en gevoelens. Daarbij wordt veel plaats ingeruimd voor een patiënte onder de codenaam Madeleine, die hij tientallen jaren van nabij kon meemaken en tijdens psychotische fasen nauwkeurig kon observeren. Hem werd een gebrek aan eerbied voor haar mystieke wanen verweten en wie weet zou zij, indien in andere handen gekomen, een serieuze kandidate zijn geweest voor heiligverklaring. Het lijkt een achterhoedegevecht en toch zien we de controverse nu en dan weer oplaaien, vooral als het gaat om de evolutieleer. Bij Janet vormt de evolutie of de genese van de menselijke persoonlijkheid het centrale thema in de derde fase van zijn creatieve bestaan, maar alvorens daarbij stil te staan moeten nog enkele opmerkingen volgen over zijn psychotherapeutische methode.

Psychotherapie

Janets gedragsmodel, tot zover onvolledig geschetst, mag misschien erg abstract lijken, maar leent zich niettemin voor praktische toepassing. Schwartz (1951), heeft in zijn boek daarom vooral de psychodynamische aspecten van Janets gedragsleer willen belichten. Bij een selectie bij voorbeeld van mensen voor een bepaalde taak, is het van eminent belang rekening te houden met de eventuele astheniciteit van de persoonlijkheid. Door L. Crocq en medewerkers (1978) is een asthenieschaal ontworpen, waarmee snel en doeltreffend een indruk kan worden verkregen omtrent de individuele krachtenhuishouding. Zijn er psychasthene symptomen of stigmata (voor het onderscheid moge worden verwezen naar Les Obsessions et la Psychasthénie, 1903a), dan is zo iemand ongeschikt voor een leidinggevende functie. Leiding geven vereist onder andere het dragen van verantwoordelijkheid, besluitvaardig-

heid, open staan voor andere mensen en hun ideeën, taken kunnen delegeren etc. Deze en dergelijke vaardigheden ontbreken bij psychasthenen. Natuurlijk zijn er andere taken denkbaar, die wel in aanmerking komen. Het zegt ook niets over de eventuele artistieke of verstandelijke kwaliteiten. Bekende schrijvers als Dostojewski, Marcel Proust en Kafka waren uitgesproken psychastheen. Hun personages praten veel, maar laten de gebeurtenissen als een noodlot over zich heen komen.* Tot daadwerkelijk ingrijpen komt het zelden of nooit. Nog te vaak wordt het stheniciteitsniveau bij keuringen buiten beschouwing gelaten tot verdriet van zowel werkgever als werknemer. We vinden dan verder het kwantificeringsconcept bij Janet doorgevoerd in zijn behandelingsmethode (Les Medications Psychologique, 1919 en de verkorte uitgave hiervan in 1923), die de naam *psychagogie* meekreeg.
De therapeut moet, om te beginnen, zich een globale indruk vormen over de mate van astheniciteit bij zijn cliënt. Zijn er tekenen van ernstig krachtsverlies met daling van de spankracht en eventueel regressie naar een lager psychologisch niveau, dan is meestal een periode van *rust* of zelfs afzondering nodig. Personen uit de naaste omgeving hebben misschien ongewild en onbewust tot het geestelijk faillissement bijgedragen. Zij moeten op een afstand worden gehouden. Valt er nog activiteit te bespeuren van lager gehalte, agitatie, dwangverschijnselen, impulsieve activiteit, en dergelijke dan verdient een *training* de voorkeur. Daarmee moet de spankracht worden opgevijzeld. Is de patiënt daarentegen in een toestand beland van activiteitsarmoede, echter zonder tekenen van uitputting, dan verdient een *exciterende behandeling* de voorkeur. Hiermee wordt beoogd de activiteit op gang te brengen. De patiënt heeft een 'kick' nodig. De middelen zijn legio en van het therapeutisch vernuft zal afhangen of op het juiste moment het juiste middel wordt gevonden. Janet doet diverse suggesties aan de hand, maar vindingrijke improvisatie blijft altijd gewenst. Eigenlijk vanzelfsprekend (maar helaas komt er vaak niet veel van terecht) is een intensief persoonlijk contact. Het gaat niet alleen om de beoordeling van psychodynamische aspecten, die al vrij snel kunnen worden gepeild. Volgens Janet is ook een functieanalyse nodig, om er achter te komen welke functies zwak of afwezig zijn. Leefmilieu en training moeten hiermee rekening houden. Een steunend contact kan al evenmin worden gemist. Janet had een scherp oog voor overdrachtsverschijnselen. Zijn terminologie is niet psychoanalytisch, maar er zijn toch wel punten van overeenkomst te ontdekken. Het is daarom jammer dat de tijdgenoten zich vaak een verkeerd beeld van zijn gedragsleer hebben gevormd. Zo werd hij vaak

* Op indringende wijze is dit beschreven door Albert Camus in zijn boek 'L'Etranger' (1965), Le Livre de Poche, Paris. De titel 'De vreemdeling' heeft hier de betekenis van de buitenstaander, of de toeschouwer, iemand die ziet hoe de gebeurtenissen zich afspelen, zonder er zelf aan deel te nemen, hoewel hij in het verhaal toch de hoofdpersoon is.

voorgesteld als de theoreticus die uitsluitend oog zou hebben voor de erfelijke determinanten van gedrag. Uit het voorgaande kan blijken dat dit niet waar is. Het activiteitsniveau wordt niet alleen door de constitutie bepaald, maar ook en vooral door de opgaven, waarvoor een mens wordt gesteld. Nog te vaak wordt verondersteld dat iedereen wel weet wat moeilijk en krachtenslopend is en dat iedereen voor zichzelf wel kan uitmaken, hoe de beschikbare krachten in overeenstemming zijn te brengen met de al of niet vrijwillig gekozen opgaven. De praktijk leert anders. Levens kunnen te gronde gaan aan dit soort problemen, maar bijna altijd is er wel enige ruimte voor de therapeut om bijtijds bij te sturen.
Dat het probleem van de krachtenhuishouding onder meer te maken heeft met functies van organen en orgaansystemen, valt, ondanks luid gejoel van anti-psychiaters en haters van het medische model, zelfs tegenwoordig niet te ontkennen. Dat het hierbij niet alleen om het zenuwstelsel gaat of in het bijzonder om de hersenen, schijnt minder vanzelfsprekend. Gedrag wordt veelal uitsluitend aan hersenen gekoppeld. Computerfanaten lopen daarbij voorop.
Temidden van onze discussies over psychotherapie, wel of niet medisch, lijkt het niet onaardig een tekst te citeren uit 'La Médecine Psychologique' (1923), waarin Janet zich in algemene zin over de vraag uitspreekt, 'Wat is psychotherapie?' Het fragment is te lang om in zijn geheel weer te geven. Ik beperk mij dan ook tot de meest relevante alinea (p. 157): 'In werkelijkheid', zo schrijft hij, 'zijn het de disciplines en niet hun objecten, die een scheiding aanbrengen. De psychologie is afgescheiden van de fysiologie en zo maakt het verschil of een therapie door de ene of door de andere discipline wordt opgeëist. Het onderscheid zit 'm vooral in de overwegingen die hun keuze bepalen. In het ene geval worden bij voorbeeld medicamenten voorgeschreven op grond van chemische overwegingen. De behandeling is dan chemisch. Worden dezelfde medicamenten op grond van fysische overwegingen aanbevolen, dan is de behandeling fysisch. Worden ze voorgeschreven op grond van psychologische overwegingen, dan valt het onder psychotherapie. Daarbij wordt dan gebruik gemaakt van psychologische wetmatigheden. Een purgeermiddel bij voorbeeld is in het ene geval bedoeld om de darm een handje te helpen, maar bij een amentiele toestand, die door intoxicatie kan worden veroorzaakt, dient het om de geestelijke storing te verhelpen. Wordt de patiënt weer lucide, dan was het lavement een vorm van psychotherapie'. En tenslotte: 'psychotherapie is de toepassing van psychologische kennis ter behandeling van ziekten'.

Derde fase: psycho-filosofie

De derde fase in het oeuvre van Janet wordt ingeleid door zijn boek 'De l'Angoisse à l'Extase' (1926). Het kan als een keerpunt worden beschouwd, want al staat hierin een patiënte centraal (Madeleine), die diverse psychotische toestanden doormaakte, toch beperkt het boek zich niet tot de psychiatrie. Zoals de subtitel vermeldt handelt

het over 'geloofsovertuigingen en gevoelens, onderwerpen, die eerder van algemeen psychologische aard zijn. Inderdaad gaat Janet een gooi doen naar wat door Ellenberger 'de grote synthese' wordt genoemd: een gedragsleer, waarin de pathopsychologie een plaats krijgt binnen een algemene visie op gedrag. Daar komen dan onvermijdelijk problemen van filosofische aard om de hoek kijken. De distantie tot het object levert in wetenschappen, zelfs in de neurofysiologie, meestal geen grote moeilijkheden op. De psycholoog daarentegen, staat zo dicht bij zijn objecten, dat zelfconfrontatie onvermijdelijk wordt. Dit vraagt een eigen interpretatie van de geobserveerde gegevens en een eigen visie. De bril, waardoor wordt gekeken, is opeens belangrijk. Het merkwaardige doet zich voor bij Janet, dat hij eerst door een metafysische bril heeft gekeken, daarna een natuurwetenschappelijke bril heeft opgezet en dan tenslotte zijn ervaringen met deze laatste gebruikt om metafysische begrippen te analyseren. In veel abstractere zin, maar toch wel vergelijkbaar, heeft de Nederlandse filosoof Mannoury (1949) een methode ontwikkeld, die de naam significa meekreeg. Dit had vooral betrekking op taalanalyses. Bij Janet is de methode in een wijder theoretisch kader geplaatst. Taal, hoe belangrijk ook, is bij hem een secundair verschijnsel. Betekenissen zijn uit het motorische gedrag ontstaan en moeten daar ook weer naar worden terugverwezen. We vinden dit uitgewerkt in twee boekjes, verschenen in 1935 en 1936, getiteld 'Het prille begin van intelligentie' en 'Intelligentie voorafgaande aan taal'. (Janet 1935 en 1936a).

Intermezzo

Feiten zijn in de psychologie meestal wat minder hard en moeilijker te reproduceren dan in de exacte wetenschappen, waar men zich zonder al te veel kennistheoretische problemen achter het *positivisme* heeft geschaard. Eenmalige gebeurtenissen, 'casuïstiek', staan bij psychologen hoog in aanzien. Er wordt in de psychologie en laten we eerlijk zijn, ook in de psychiatrie, een geduchte, eigenmachtige rol toegekend aan wat 'een keer is gebeurd' of aan wat 'misschien nog gaat gebeuren als we maar niets doen en rustig afwachten'. Systemen, wetten, logica en zelfs de wiskunde met zijn formidabele statistieken die het toeval moeten bedwingen, worden hiermee buiten werking gesteld. Is het dan nog wel wetenschap, kunnen we vragen? In een voorwoord bij het onlangs verschenen boek van J. T. Barendregt, 'De Zielenmarkt' (1982), verwijst De Groot, naar dit soort problemen. Hun oplossing, de synthese, noemt hij het wetenschappelijk hoofdprobleem van (psycho)therapie. De haakjes kunnen wat mij betreft beter worden weggelaten. Andere therapie, tegen infectieziekten bij voorbeeld, berust op feiten en heeft aan het positivisme genoeg. Een synthese met de ongrijpbare gegevens van menselijk gedrag is in de somatische geneeskunde eerder luxe dan noodzaak. Van de andere kant komend snakken psychotherapeuten er naar in het voetspoor van Barendregt, die nu helaas niet meer kan reageren, de zegeningen

van het positivisme te ontvangen.
Laten we daarom even verwijlen bij dit positivisme, dat in veel opzichten het geestelijk klimaat in de westerse cultuur heeft bepaald. Gewoonlijk wordt het toegeschreven aan Auguste Comte, die onder andere met zijn 'Discours sur l'Esprit Positif', het wetenschappelijke feit op een voetstuk plaatste en tot voorwerp van aanbidding maakte. Wat dit aangaat is enige scepsis wel op zijn plaats, maar hoewel hij door zijn tijdgenoten dan ook niet helemaal au sérieux werd genomen, is zijn leer in wetenschappelijke kringen nooit helemaal weersproken. Neopositivisten hebben hoogstens wat bijgeschaafd aan de vaagheden rondom het feit. De noodzaak het eindoordeel aan observatiegegevens te onderwerpen, werd nooit weersproken. Zo mogen we wel zeggen dat in de westerse cultuur de weg naar werkelijkheid met harde feiten is geplaveid. Al onze meningen en geloofsovertuigingen zouden aan feiten moeten worden getoetst. Daarmee zouden dan geloof en reflectie overbodig worden en gemoedereerd bij de verzameling van verouderde gebruiken kunnen worden gevoegd. De historische ontwikkeling van de mensheid, via geloof naar filosofische reflectie en dan tenslotte naar het positivisme, vormt trouwens in de leer van Comte één van zijn favoriete, hoewel weinig discrete stellingen.
In een recente publikatie van Dunning (1981) is een interessante beschouwing te vinden, die naar het positivisme verwijst en wel in het bijzonder naar de arts Laennec, die in de tijd rondom de Franse revolutie, het principe al invoerde in de geneeskunde. Het symptoom, in dit geval de geluiden die met behulp van een houten buis, uit het inwendige lichaam naar het oor van de waarnemer worden geleid, kwam in de plaats van geleerde beschouwingen over de klacht van de patiënt. Indicaties voor behandeling gingen meer en meer steunen op symptomen. Het belang van deze ontwikkeling in de geneeskunde kan niet genoeg worden benadrukt, maar zij heeft ook een keerzijde, zoals door Dunning uiteengezet in het hier bedoelde hoofdstuk onder de titel 'Horen, zien en zwijgen'. Ik wil daar nog even op voortborduren. De arts die nu van dit beginsel afwijkt en zich niet meer door symptomen laat leiden, beweegt zich op glad terrein. De ideale patiënt zou dan ook zijn mond moeten houden en zich moeten laten onderzoeken, gelijk een ziek dier. Het lijkt tamelijk absurd de patiënt mondig te willen maken. Als de behandeling helpt wordt de klacht overbodig. Zou de klacht niet weg zijn, dan is dit verder geen zaak meer voor een arts.
In ziekenhuizen is de geneeskunde al niet ver meer van deze gang van zaken verwijderd. De houten buis van Laennec heeft zich ontwikkeld tot een gigantisch instrumentarium. Van de klacht, eenmaal gedeponeerd, wordt verder niets meer vernomen. Zij behoort tot het zieleleven, dat per definitie onzichtbaar en ongrijpbaar is. Het positivisme heeft er geen boodschap aan. Een positivistische psychologie lijkt dan ook een contradictio in terminis, een paradox. Het heeft weinig zin hier weer op Descartes terug te komen, die de vernieuwing heeft ingeleid door het objectieve feit van het subjectieve bijwerk te ontdoen. Degenen die dit nu betreu-

ren en afwillen van het dualisme, moeten nog aantonen dat ze iets beters te bieden hebben.

Positiebepaling bij Janet

Tegen de achtergrond van deze kleine uiteenzetting willen we proberen wat reliëf te geven aan Janets positie. Was hij nu eigenlijk een positivist? Hij heeft zich wel eens laten ontvallen eerder een 'spiritualiste inquiet' te zijn. Wat wilde hij hiermee aangeven? Het laat zich begrijpen dat hij het spiritualisme nodig had, zolang de hier bedoelde synthese, die eigenlijk neer komt op een plaatsbepaling van de mens in het universum, nog niet is gerealiseerd. Zolang blijft de mens een uitzonderingspositie innemen, maar tegelijk duidt het woordje inquiet op onvrede met dit isolement. Hij bleef op zijn hoede, onrustig, voortdurend op zoek naar aansluiting van zijn gedragsleer bij het grote blok van natuurwetenschappen. Hij verwachtte geen heil van generalisaties of pakkende slagzinnen. Synthese decreteert ook niet bij voorbaat de inlijving van gedrag in een positivistisch systeem. Relaties met andere disciplines moeten er wel zijn, maar die laten zich niet in één klap verwezenlijken. Janet zag het meer als een moeizaam proces, een stap voor stap dichter bij elkaar komen van onderzoekers, die van verschillende kanten komend, aan dezelfde problemen werken. Van zijn kant heeft hij de metafysische implicaties van gedrag zo veel mogelijk willen inperken, zonder zich te laten verleiden tot al te vergaande reducties in de trant van behavioristen met hun zwarte doos of Pawlows associatieleer. Janets theoretisch concept of model voor gedrag is ontleend aan de neurofysioloog Sir Charles Sherrington (1906). Het staat naar twee kanten open. Er is een objectieve, uiterlijk waarneembare kant aan gedrag. Deze is altijd op de omgeving gericht. Dit beantwoordt aan de intentionaliteit van gedrag, die door fenomenologen, onder andere door Husserl, werd benadrukt. Zelfs al is het gedrag volslagen doelloos, zo maar wat rondlopen, dan nog wordt deze activiteit fijnzinnig bestuurd, waardoor het individu niet tegen een boom oploopt of in een sloot terecht komt. Een levend wezen gedraagt zich niet als een mechanische robot. Dat komt doordat er ook een innerlijke kant is, die tot in de kleinste finessen de uitvoering van de motorische tendensen reguleert en bestuurt. Bij Sherrington, die zijn onderzoek op ruggemergsreflexen heeft toegespitst, heet dit 'proprioceptieve activiteit'. Janet heeft dit concept van Sherrington doorgetrokken naar het gedrag van een organisme in zijn geheel. Hij maakt onderscheid tussen primaire en secundaire activiteit.*

* Wat in de psychoanalyse onder het primaire proces wordt verstaan, ressorteert bij Janet onder secundaire activiteit. Het is een sprekend voorbeeld hoe Freud en Janet het gedrag verschillend hebben benaderd, Freud van binnen naar buiten, Janet omgekeerd. Er is een soort configuratie-sprong nodig om van het ene standpunt op het andere over te schakelen; voorgrond wordt achtergrond. Dit verklaart dan ook waarom het zo moeilijk is beider standpunten tegelijkertijd te blijven volgen.

Het basisbegrip in zijn gedragsleer is 'la tendance'. Het laat zich vertalen met 'gerichte activiteit'. Het dier heeft een beperkt repertoire van tendensen of instinctieve gedragspatronen. Bij mensen daarentegen lijkt het aantal mogelijkheden voor gedrag onbeperkt. De tegenstelling is al even merkwaardig als onbegrijpelijk. In eerste instantie was het aanleiding motorisch gedrag tot mechanische bewegingen te reduceren en daarnaast, uitsluitend voor mensen, een geest of een ziel te reserveren. De metafysische implicaties waren legio, maar Sherrington en Janet kozen voor een formulering die, zo niet de oplossing, dan toch een concretere, moderne benadering van de problemen mogelijk maakt. Elke reactie van het organisme op iets in de buitenwereld is aanleiding tot innerlijke reacties. Om met Janet te spreken: op een primaire reactie volgen altijd secundaire reacties, wat een manier is om het principe van een regelmechanisme te formuleren. De ongrijpbare, onzichtbare ziel ontpopt zich als een ingewikkeld systeem van regelmechanismen. Hiertoe behoren in de eerste plaats de gevoelens, die een tendens kunnen aanzetten of afremmen en vooral ook afsluiten als daar aanleiding toe is bij succes of bij falen van een handeling. De tendens zakt dan terug in een latente fase. De activering op het laagste reflectoire niveau, is een kwestie van alles of niets. Op hoger niveau gaat de tijd steeds meer een rol spelen. De afhandeling van de tendens wordt uitgesteld tot een later tijdstip. Tussen de latentie en de volledige activatie worden twee fasen ingeschoven, een voorbereidingsfase en een doorwerkingsfase. De eerste is gekenmerkt door een alert afwachten of een zoeken naar nieuwe prikkels of signalen uit de omgeving. De tweede, de doorwerkingsfase, wordt gekenmerkt door de inspanning. De prooi wordt achtervolgd. Pas als de prooi wordt gepakt, kan de laatste activatiefase in werking treden. De motoriek die de tendens afsluit kan worden ontketend. Het gedragspatroon behorend bij een bepaalde tendens, ligt in grote lijnen wel vast, maar voor de uitvoering is zoals gezegd, een ingewikkeld systeem van regelmechanismen nodig. De omvang hiervan is bij mensen enorm toegenomen als gevolg van taalontwikkeling. *Taal* heeft net als gevoelens, een functie bij de uitvoering van de primaire tendensen. Bovendien wordt taal aanleiding tot nieuwe gedragsvormen, die dan als cultuur van het bestaande natuurlijke repertoire moeten worden onderscheiden. De aangrijpingspunten van taal liggen bijna uitsluitend in die tweede activatiefase, de fase van voorbereiding tot handelen. De inhibitie van de primaire handeling is dan ook een dwingende voorwaarde voor het ontstaan van taal. De prikkels blijven van buitenaf komen, maar de reactieve bewegingen worden van binnenuit voorbereid, bestuurd en geleid. Bij cultuurmensen krijgt deze secundaire activiteit een hoge mate van autonomie. Motorisch en verbaal gedrag groeien zo ver uiteen, dat een speciale analyse nodig is om hun intrinsieke relaties weer bloot te leggen. De taak cultuur tot natuur te herleiden kan dan ook als de voornaamste doelstelling worden beschouwd in Janets analyse psychologique, waarbij dan tevens het Cartesiaanse dualisme uit de wereld wordt

geholpen en tot een foutieve vraagstelling kan worden teruggebracht.

Hiermee werd een poging gedaan in het kort het basisconcept van Janets gedragsleer te schetsen. We moeten het laten bij deze helaas onvolledige indruk. De laatste periode van Janets werk staat niet los van de voorafgaande. Wel komt zijn pathopsychologie nu in een ander licht te staan. De synthese van objectieve en subjectieve fenomenen lijkt van meet af aan het hoofddoel te zijn geweest. Zijn pathopsychologie krijgt hierdoor het karakter van een voorstudie of beter nog, een aanloop tot zijn latere werk. Het is geen toeval dat hij zich eerst op de studie van afwijkend gedrag heeft toegelegd. In 'L'Automatisme Psychologique' (1889) wordt al betoogd dat onderzoek van gedrag bij de laagste, meest simpele vormen moet beginnen. Daarmee doelde hij op het stereotiepe, automatische gedrag van katatonen. De psychologie was volgens hem nog niet rijp om zich te wagen aan de analyse van hogere vormen van synthese. Pas veel later, toen hij zich een voorstelling had gevormd over de vele stappen, die nodig zijn om van laag naar hoog te komen, heeft hij zich aan een samenvatting gewaagd over 'De evolutie van de Persoonlijkheid' (1929). Prévost laat mijns inziens in zijn commentaar de betekenis van de natuurwetenschappelijke methode bij Janet en van zijn basisconcept, wat te weinig naar voren komen (1973a, p. 114). Janet heeft geheel in de trant van natuuronderzoekers, eerst zijn observatiegegevens zorgvuldig verzameld, gedetermineerd en geordend. Hiervan getuigen zijn klinische werken. De ordening steunt op het zoëven genoemde basisconcept, waartoe onder andere nog een ascenderende hiërarchie van functies moet woden gerekend. Het zou te ver voeren hierop nader in te gaan, maar het is wel duidelijk dat deze hiërarchie en het eerder genoemde concept aan de neurofysiologie zijn ontleend (vgl. J. Hughlings Jackson, Engels neurofysioloog 1834-1911).
Tot zover lijkt alles te passen in een natuurwetenschap van het gedrag, acceptabel voor zijn positivistische tijdgenoten. Dan volgt een derde fase in zijn werk, waarin hij de vrije loop laat aan een gedachtengang, die voor zijn meeste tijdgenoten en toehoorders niet meer was te volgen. Om de lijnen van de pathopsychologie door te kunnen trekken naar een algemene gedragsleer, moest de driedimensionele structuur worden aangevuld met de dimensie tijd en moest gedrag in de evolutie worden opgenomen (Janet, 1928). Zelfs zijn trouwste toehoorders raakten daar het spoor bijster en gingen zich afvragen waar hij eigenlijk op aanstuurde. Wie een sluitend systeem had verwacht werd teleurgesteld en keerde zich van hem af. Zelfs Ellenberger, die zich als weinig anderen in het werk heeft verdiept, eindigt zijn studie met een vraagteken: 'The more one studies Janet's works, the more one gets the feeling that his Socratic smile concealed a wisdom that he took to the grave'. (1970 p. 353) Hoe staat de nieuwe generatie er tegenover? Deze vraag wacht nog op beantwoording. Wat nu volgt moet dan ook worden gezien als niet meer dan een voorlopige indruk.

Subjectief behaviorisme

Janet lijkt niet de dupe te zijn geworden van zijn eigen basisconcepten. Patiënten gedragen zich tegenwoordig niet veel anders dan een eeuw geleden. Hysterische karakters gaan in bepaalde opzichten nog wel met hun tijd mee. De inhoud van hun wanen bij voorbeeld volgt de trend in wetenschap en politiek. Psychasthene klachten en symptomen daarentegen veranderen nauwelijks. Juist die eenvormigheid maakt het mogelijk gedragsafwijkingen in positivistische trant tot waarnemingsfeiten te herleiden. Stijgend op de schaal van synthese komt er dan een moment, waarop dit niet meer lukt. Dit ligt niet aan een fout in het schema, maar aan het bijzondere karakter van de gedragsgegevens op hoger niveau. Janet stuit daarbij op een werkelijkheid, die zich niet meer in harde feiten laat uitdrukken. Het dilemma is duidelijk. De onderzoeker staat voor de keus grove reducties aan te brengen op de gedragswerkelijkheid en zich veilig terug te trekken op het positivisme, of hij moet naar een verbreding zoeken voor het kader van werkelijkheid. Het positivisme staat wel hoog genoteerd in de evolutie van de persoonlijkheid, maar dat wil nog niet zeggen dat daarmee alle mogelijkheden zijn uitgeput. Janet liet zien dat elk stadium van gedragsontwikkeling zijn eigen objecten meebrengt in de buitenwereld. Ze variëren van primitief, zoals fysische prikkels of eenvoudige signalen, tot zeer gecompliceerd. Voorbeeld van gecompliceerde objecten is het wetenschappelijke feit. Dit is niet zo maar een waarneming. Aan het feit gaat een zorgvuldige voorbereiding vooraf op grond waarvan een selectie plaats vindt uit een onbegrensd aantal andere verschijnselen. Het bijzondere aan een feit is, dat er mee te werken valt. De wetenschap doet er iets mee. We kunnen denken aan de ingewikkelde sondes die de ruimte worden ingestuurd op zoek naar wetenschappelijke feiten, die dan weer aan duizenden wetenschappers voor jaren werk bezorgen. Onze empirische werkelijkheid wordt er door vergroot. Die wetenschappers zijn in het dagelijks leven ook maar gewone mensen en staan dan wat minder kritisch tegenover hun omgeving. Hun werkelijkheid wordt dan bepaald door wetten, normen en gewoonten, door logica en door eigenbelang. Wie nog wat lager zakt komt op het niveau van waandenken terecht en wie nog dieper in de put raakt verliest elke notie van werkelijkheid. Zo iemand leeft dan in een chaotische wereld van onsamenhangende indrukken. Is er een object denkbaar dat wat de werkelijkheid aangaat, nog boven het harde feit uitgaat? Janet laat er geen twijfel aan bestaan dat dit inderdaad het geval is. Gedrag houdt niet stil bij harde feiten. Het is voortdurend op weg naar nieuwe onvoorspelbare werkelijkheden, die zich meestal niet en zeker niet direct laten reproduceren. De toekomst ligt in de schoot der goden en wat dit aangaat is ieder mens een goddelijk wezen. Hoe vaak wordt ons niet voorgehouden dat de werkelijkheid in het verleden moet worden gezocht en dat het heden kan worden verklaard door het verleden weer op te rakelen. Dit geldt misschien voor de pathopsychologie maar niet voor gedrag in het algemeen.

Janet komt tot een heel ander inzicht. *Gedrag is een groeiproces* en voegt voortdurend toe aan het verleden, wat er nog niet eerder is geweest. De hoogste graad van werkelijkheid die een mens kan bereiken moet dan ook in het heden worden gezocht. Het moment krijgt daar een eigen leven en een eigen bestaan, werkelijker dan wat dan ook. Het is een gehallucineerde werkelijkheid waarvan de essentie mede de toekomst zal helpen bepalen. Zo is het individuele bewustzijn niet meer dan een vonk in de duisternis, die weer door een oneindig aantal andere momenten zal worden gevolgd. Of misschien niet, wie zal het zeggen? Misschien heeft de individuele geest zijn hoogtepunt al achter zich en gaan we zonder het te beseffen af op een collectief bewustzijn. In ieder geval zal het anders worden. De mens is voortdurend op weg naar een nog onbekende toekomst op geleide van een geestelijke werkelijkheid, die zich niet in harde feiten laat uitdrukken. 'L'essence de l'esprit est dans l'avenir'.

Nabeschouwing

We moeten dit overzicht nu afsluiten in het treurige besef, op geen stukken na volledig te zijn geweest. De enorme omvang van Janets oeuvre moge ter verontschuldiging dienen.* Prévost ziet verwantschap tussen de psycho-filosofie van Janet en de fenomenologie van de Duitse filosoof Husserl en natuurlijk terecht, maar het is de vraag of daarmee de natuurwetenschappelijke kanten niet wat ondergewaardeerd worden. Hoe is dit dan toch te rijmen met het feit dat het werk zich uiteindelijk heeft toegespitst op de analyse van subjectieve fenomenen, zoals het denken, het voelen, intelligentie, geheugen en geloofsovertuigingen? Een nadere verklaring is mijns inziens niet nodig.

Janets werk spreekt voor zichzelf. Van begin tot eind is zijn analyse psychologique op ervaring gebaseerd, opgedaan bij zijn vele duizenden patiënten. Hij kiest uit zijn verzameling de gevallen die een bepaald tekort typeren en hem daardoor op weg kunnen helpen bij zijn streven subjectieve elementen tot functies te herleiden. Hij vraagt zich niet af, wat is een gedachte of een gevoel, maar wat doet het. We hebben dit terloops vermeld voor gevoelens (Janet, 1925) en komen dezelfde methode tegen waar hij intelligentie behandelt als een tussenweg voor twee onverenigbare gedragsvormen. (1935 en 1936a) Het denken wordt door hem behandeld in de rol van voorbereiding tot handelen. (1927) Geheugen betekent bij Janet de reproductie van gedrag in verbale vorm (1927), en een geloofsovertuiging is de schakel die nodig is om het verbale gedrag niet vrijblijvend te laten, en het weer te herleiden tot het motorische gedrag waaruit het is ontstaan. (1936b) Gedrag is een synthese uit een x aantal functies. Het is een eenheid, een totaalgebeuren,

* De volledige bibliografie van Janet zou ongeveer acht bladzijden in beslag nemen. In verband met een noodzakelijke beperking is bij het noemen van publikaties hier de tekst van het artikel gevolgd.

waaruit de functies niet afzonderlijk te voorschijn treden. Daar waar belemmeringen zich voordoen, hetzij uit de omgeving komend of uit het 'milieu intérieur', bij gedragsafwijkingen dus, kunnen we de functies op het spoor komen. Wat waargenomen wordt is hun negatief of hun karikaturale overdrijving. In de neurologie is het niet anders gesteld. Toch blijft de vraag kriebelen hoe het mogelijk is 'subjectieve fenomenen' in een positivistisch systeem te plaatsen. Fenomenen zijn in het algemeen objecten van waarneming. Door psychologen wordt nog wel eens wat gemakkelijk met dit begrip omgesprongen en over een fenomeen gesproken, ook al valt er niets waar te nemen. Het is dan een bewering, die de suggestie van een waarneming wekt. Als het gaat om een subjectieve waarneming, worden we met de neus op het ijzeren gordijn gedrukt dat twee ervaringswerelden scheidt, die van de introspectie en van de uiterlijke waarneming. Janet heeft met zijn onderscheid in primaire en secundaire activiteit en met zijn vier activatiefasen van een tendens een elegante herformulering aan dit probleem gegeven. De subjectieve elementen van gedrag zijn weliswaar niet direct toegankelijk voor waarneming, maar hun aandeel aan het manifeste gedrag laat zich toch afleiden uit verbale informatie en uit de manier waarop de tendens zich voltrekt. Lopen bij voorbeeld kan een kwieke indruk maken, maar in een ander geval sleept iemand zich voort. Het blijft lopen, maar de gevoelsregulatie verschilt.

Zo zien we dat Janet een tussenpositie inneemt. Niet helemaal positivistisch, in zoverre hij niets moest hebben van een grof reductionisme, dat alle subjectiviteit over boord wil gooien. Ook niet helemaal spiritualistisch in zoverre hij subjectiviteit in abstracto, dat wil zeggen los van het gedrag van een levend wezen, ontkent. Kan zijn leer in navolging van Lagache als 'activisme' worden getypeerd? Zelf geef ik de voorkeur aan een term, die bij een groep onderzoekers in de universiteit van Palo Alto opdook, toen ze zich in 1960 beraadden op een basistheorie voor gedragsonderzoek. (Miller e.a., 1960) Tot hun eigen verrassing kwamen ze uit bij de term 'subjectief behaviorisme'. Geen van de aanwezigen had waarschijnlijk nog ooit van Janet gehoord.

Literatuur

Barendregt, J. T. (1982) *De Zielenmarkt*, (etc.) Boom, Meppel.

Crocq L., Burgard, P., Viaud, P. (1978) Enquête du Groupe d'Etudes de la Fatigue (GEF) sur l'asthénie en pratique généraliste. (ect.) *Psychologie Médicale*, X, 10.

Dunning, A. J. (1981) *Broeder Ezel*. Bunge & Meulenhoff, Amsterdam.

Ellenberger, H. F. (1970) *The Discovery of the Unconscious*. Basic Books inc. New York.

Hoimar v. Ditfurth (1976) *Der Geist fiel nicht vom Himmel*. Hoffman und Campe, Hamburg.

Minkowski, E. (1966) *Traité de Psychopathologie*, P. U. F. Paris.

Janet, P. (1889) *L'Automatisme Psychologique*. De 9e editie is verschenen bij Alcan Paris in 1921.

Janet, P. (1893) *L'Etat mental des hystériques*. 2 vol., Rueff, Paris.
Janet, P. (1894) *Manuel du Baccalauréat, Philosophie*. Vuibert, Paris.
Janet, P. (1903a) *Les Obsessions et la Psychasthénie*. 2 vol., Alcan Paris.
Janet, P. (1903b) *La Force et la Faiblesse Psychologiques*. Maloine Paris.
Janet, P. (1919) *Les Médications Psychologiques*. 3 vol., Alcan Paris.
Janet, P. (1923) *La Médecine Psychologique*. Flammarion Paris, 132.
Janet, P. (1926) *De l'Angoisse à l'Extase*. 2 vol., Alcan Paris.
Janet, P. (1927) *La Pensée intérieure et ses Troubles*. Maloine Paris.
Janet, P. (1928) *L'Evolution de la Mémoire et de la Notion du Temps*. Chahine, Paris.
Janet, P. (1929) *L'Evolution psychologique de la Personnalité*, Chahine Paris.
Janet, P. (1932) *L'Amour et la Haine*. Maloine, Paris.
Janet, P. (1935) *Les Débuts de l'intelligence*. Flammarion, Paris.
Janet, P. (1936a) *L'Intelligence avant le langage*. Flammarion, Paris.
Janet, P. (1936b) La Psychologie de la Croyance et le Mysticisme. *Revue de Metaphysique et de Morale*. vol. 43 (1936) en vol. 44 (1937).
Lagache, D. (1950) Janet au Collège de France. *L'Evolution Psychiatrique*, fasc. III, p. 411.
Mannoury, Gerrit (1949) *Signifika, een inleiding*. Servire, 's-Gravenhage.
Miller, G. A., Galanter, E. H., Pribram, K. H. (1960) *Plans and the Structure of Behavior*. Holt, Rinehart & Winston, New York.
Prévost, M. (1973a) *La psycho-philosophie de Pierre Janet*. Payot, Paris.
Prévost, M. (1973b) *Janet, Freud et la Psychologie Clinique*. Payot, Paris.
Rümke, H. C. (1937) *Inleiding in de karakterkunde*. Bohn, Haarlem, p. 166.
Schwartz, L. (1951) *Die Neurosen und die Dynamische Psychologie von Pierre Janet*. Benno Schwabe, Basel.
Sherrington, Ch. (1906) *The Integrative Action of the Nervous System*. University Yale Press.